

## Staroveká medicína

### 1. Homérska medicína a Hippokrates

Hoci názov pre liečiteľstvo - medicína - pochádza z latinčiny, počiatky medicíny treba ako v mnohých iných vedných odboroch hľadať v starom Grécku. Bibliou gréckej civilizácie a kultúry boli homérske eposy a tie aj predstavujú prvé svedectvo o gréckej medicíne. Homérska medicína bola hlavne vojnová chirurgia. V Iliade sa opisuje cca. 150 druhov rán a tomu zodpovedajú aj relatívne bohaté anatomické poznatky. Eposy používajú anatomickú terminológiu, ktorá pretrváva dodnes (Körner, 1929, 31). Iliada ako hrdinský epos začína strašným morom, ale bežné choroby sa v nej ani nespomínajú, héros predsa nemohol zostať v posteli, pretože mal zápal pľúc alebo hnačku (Daremborg, 1865, 86). U Homéra sa plurál slova choroba ani nevyskytuje (Grmek, 1989, 36). Viacerí hrdinovia trójskej vojny boli znalí medicíny, najznámejší boli Machaon a Podaleirios, synovia neskôr zbožteného Asklepiea, ktorí podľa Celsa „neposkytovali pomoc proti moru alebo rôznym druhom chorôb, ale liečili rany vypaľovaním a liekmi“.<sup>1</sup> Pozoruhodná je chvála na lekára homérskeho eposu:

„pretože lekár je muž, čo cenu má za mnohých iných:  
vie totiž vytiahnuť šípy a priložiť hojivé lieky“<sup>2</sup>.

Rozhodujúci podnet pre vznik vedeckej medicíny, ktorá bola neodmysliteľnou súčasťou onoho známeho gréckeho zázraku, bola filozofia. V 6. st. pred Kr. prírodná iónska filozofia začala riešiť otázku, ako vznikol a z čoho sa skladá svet. Táles z Milétu (624-546 pr. Kr.) považoval za základ sveta vodu, Anaximenes (585-525 pr. Kr.) vzduch, podľa Herakleita z Efezu (544-483 pr. Kr.) všetko je v pohybe, princípom sveta a jeho zmien je oheň. Niektorí filozofi boli aj lekári, keďže v tom čase medicína bola ešte súčasťou filozofie, ako to potvrdzuje aj Celsus.<sup>3</sup> Viacerí z nich pôsobili v juhoitalskom Krotone, takže sa hovorí aj o sicílskej škole. Pythagoras zo Samu (540-500 pr. Kr.) zaviedol vo svojej škole prísne predpisy týkajúce sa celkovej životosprávy, ktoré mali veľký vplyv na budúcu medicínu. Jeho žiak, Alkmaion z Krotónu (okolo r. 500 pr. Kr.), údajne vykonával pitvy a za sídlo duše považoval mozog. Alkmaion je autorom prvej definície choroby, ktorá pracuje len s

---

<sup>1</sup> Celsus, *De medicina*, Prooem.3, slovenský preklad A. C. Celsus O lekárstve (predslov), prel. F. Šimon, Folia Facultatis medicae Universitatis Šafarikianae, XLVIII, 1991, fasc. I., 335.

<sup>2</sup> Homeros, *Ilias*, XI 514-515, slovenský preklad *Ilias*, prel. M. Okál., Bratislava 1962, 254.

<sup>3</sup> Celsus, *De medicina*, Prooem. 6., slovenský preklad 336.

prirodzenými príčinami a zdravie vysvetľoval pojmom „sonom...a, isonomia, čo bola rovnováha kvalít pôsobiacich v tele. Empedokles z Akragantu (484-424 pr. Kr.) rozlišoval štyri základné prvky sveta a ľudského tela, zem, vodu, vzduch a oheň, ktoré sa miešajú a rozlučujú pôsobením lásky a sváru. Zaoberal sa aj dýchaním a dych, pneumu, považoval za životný princíp.<sup>4</sup> Slávnym krotónskym lekárom bol Demokedes (okolo r. 500 pr. Kr.), ktorý bol osobným lekárom Polykrata na Same a potom upadol do perzského zajatia, kde úspešne vyliečil kráľa Dareia, ako o tom píše Herodotos.<sup>5</sup> V 5. storočí sa na základe empirických skúseností, predchádzajúcich filozofických teórií a sofistov, ktorých hlavným záujmom bol človek, začína medicína formovať do samostatného odboru, do *techné*. Týmto termínom sa v tom čase označovala ľudská činnosť, ktorá bola spojením remesla, umenia a vedy. Spolu s medicínou sa vyvíjajú aj iné druhy *techné*, ktoré neboli priamo zviazané s výrobou a remeslom, napr. rečníctvo, poézia, aritmetika atď. Platón, ktorý často používal príklady z medicíny, stanovuje za úlohu tejto *techné* dosiahnutie zdravia<sup>6</sup> a podľa neho lekár pozná spôsoby, ako to dosiahnuť,<sup>7</sup> ale aj hranice medicíny.<sup>8</sup> *Techné* bola naučiteľná, takže získanie úspechu predpokladalo učenie<sup>9</sup> a tak vznikajú medicínske školy, čo boli voľné združenia okolo učiteľa spočiatku založené na rodinnom princípe, ale neskôr sa umožnila výučba aj nečlenom rodiny za peniaze.<sup>10</sup> Najznámejšie školy boli na ostrove Kos a v oproti ležiacom Knide (pobrežie Malej Ázie), ktorých členovia označovali sami seba ako Asklepiadi, t. j. potomkovia Asklepia, boha medicíny. Aj keď sa niekedy robí rozdiel medzi týmito dvoma školami, v podstate šlo o podobné učenia, ktoré sa navzájom ovplyvňovali (Kollesch, 1989).

S kojskou medicínskou školou je nerozlučne spojený aj otec medicíny, Hippokrates, ktorý nepredstavuje počiatok gréckej medicíny, ale jej prvý vrchol. Jeho činnosť spadá do obdobia, v ktorom pôsobili veľikáni gréckej civilizácie Sofokles, Herodotos, Perikles a iní a svojím dielom sa aj čestne zaraďuje medzi nich. Narodil sa na ostrove Kos v roku 460 pr. Kr., jeho starý otec a otec boli lekári, teda pochádzal z rodiny Asklepiadov. Pôsobil na rodnom ostrove a neskôr ako putovný lekár v severnom Grécku, v Tessálii, kde v roku 377 zomrel. Jeho dvaja synovia ako aj zať boli tiež lekármi. Bol slávny už za svojho života,

---

<sup>4</sup> Fragmentsy z diel všetkých spomínaných filozofov sa nachádzajú v: Diels, H., Kranz, W.: *Die Fragmente der Vorsokratiker* I.-III., 6<sup>th</sup> edition, Dublin - Zürich 1952, slovenský preklad: *Predsokratiki a Platón*, prel. J. Špaňár, Bratislava 1970, 15-161.

<sup>5</sup> Herodotos, *Historiae* III, 125, 129-137, slovenský preklad *Dejiny*, prel. J. Špaňár, Bratislava 1972, 217-222.

<sup>6</sup> Platon, *Eutyphron* 13D, slovenský preklad *Dialógy I*, prel. J. Špaňár, Bratislava 1990, 330.

<sup>7</sup> Idem, *Gorgias* 518a, slovenský preklad 472.

<sup>8</sup> Idem, *Charmides* 164b, slovenský preklad 77.

<sup>9</sup> Idem, *Protagoras* 345a, slovenský preklad 164-165.

<sup>10</sup> Idem, *Protagoras* 311Bc, slovenský preklad 130.

Platón ho spomína dvakrát, trochu neskôr aj Aristoteles.<sup>11</sup> Jeho život je opradený legendami, poznáme ich hlavne z pseudohippokratovských listov. Stýkal sa vraj so známym sofistom Gorgiom a s Demokritom,<sup>12</sup> odmietol liečiť perského kráľa Artaxerxa aj napriek sľúbenej veľkej odmene, pomáhal vraj bojovať proti známemu moru v Aténach v r. 429 pre. Kr.

Pod jeho menom sa zachovala veľká zbierka spisov s pestrým obsahom, tzv. *Corpus Hippocraticum*, ktorý v dodnes používanom klasickom vydaní Littrého zahŕňa cca. 60 spisov.<sup>13</sup> Vyskytujú sa v nich obsahové a formálne, t. j. jazykové nezhody, ktoré vylučujú predpoklad, že by všetky pochádzali od jedného autora. Ani čas ich napísania nie je jednotný, pochádzajú z obdobia od Hippokratovho života až do 2. st. po Kr., väčšina však je napísaná v druhej polovici 5. st. a v 4. st. pred. Kr. Podobne ako homérovská otázka aj hippokratovská otázka rieši problém autorstva a doby vzniku jednotlivých spisov. Vzhľadom na množstvo a rôzny obsah spisov je ich delenie ťažké, existuje viac spôsobov, ale ani jeden nie je všeobecne uznávaný. Azda najznámejším dielom sú Aforizmy, ktoré majú sedem kníh, ale len prvé tri pochádzajú z obdobia Hippokratovho života a všeobecne sa považujú za jeho dielo.<sup>14</sup> Ide o stručné, nesystematicky usporiadané postrehy týkajúce sa rôznych otázok lekárskej praxe. Slávny je prvý aforizmus, ktorého začiatok znie *vita brevis, ars longa*, t. j. život je krátky, umenie (*techné!*) rozsiahle. *Prognostikon*, ako už naznačuje názov, pojednáva o význame prognózy a v úvode sa zdôrazňuje, že dôveru vzbudzuje lekár, ktorý pozná veci prítomné, minulé a aj budúce.<sup>15</sup> Spis O vzduchu, vodách a miestach,<sup>16</sup> ktorý sa považuje za prvý antropologický spis, pojednáva o vplyve prostredia na zdravotný stav jednotlivca a na jednotlivé národy. Autor sa snaží vysvetliť rozdiel medzi Grékmi a Ázijčanmi na základe vplyvu podnebia.. V spise O svätej chorobe sa odmieta názor, že epilepsiu, t. j. svätú chorobu, spôsobujú bohovia a autor ju vysvetľuje prirodzenými príčinami.<sup>17</sup> Témou Epidémií (*Epidemiae*) nie sú epidemické choroby, ako by sa to mohlo dnešnému čitateľovi zdať, ale sú to zápisky lekára o chorobách jednotlivých osôb v miestach jeho putovania. Veľkú časť tvoria aj chirurgické spisy, patria k nim napr. O zraneniach hlavy<sup>18</sup>, O zlomeninách<sup>19</sup>, O

---

<sup>11</sup> Idem, *Phaedrus* 270c, *Protagoras* 311b-c, slovenský preklad 846, 130, Aristoteles *Politica* 1326a, slovenský preklad *Politika*, prel. J. Špaňár, Bratislava 2006, 254.

<sup>12</sup> Príhoda o údajnom liečení Demokritovho šialenstva sa nachádza v listoch 10-17, český preklad 17. listu pozri *Čtení z antiky*, prel. H. Businská, Praha 1969, 25-31.

<sup>13</sup> *Oevres complètes d'Hippocrate*. E. Littré (ed.), 10 zv. Paris 1839-1861.

<sup>14</sup> Hippocrates, *Aphorismi*, IV 458-609 L., český preklad *Aforizmy*, prel. O. Schrutz, Praha 1993, 1-80.

<sup>15</sup> Idem, *Prognosticon*, II 110-191 L., český preklad *Prognostikon*, prel. O. Schrutz, Praha 1993, 81-93.

<sup>16</sup> Idem, *De aere, aquis, locis*, Berlin 1970 (CMG I 1,2), český preklad *O vzduchu, vodách a místech*, prel. O. Schrutz, Praha 1993, 95-108.

<sup>17</sup> Idem, *De morbo sacro*, VI 352-397 L., úryvky v slovenskom preklade *Po cestách Asklépiových*. J. Komorovský (ed.), prel. J. Bartosiewiczová, Bratislava 1994, 58-61.

<sup>18</sup> Idem, *De capitis vulneribus*, III 181-261 L.

<sup>19</sup> Idem, *De fracturis*, III 411-563 L.

lekárovi, v ktorom sa nachádzajú rady pre začínajúcich chirurgov<sup>20</sup>. Významné sú aj gynekologické spisy, napr. O ženskej prirodzenosti<sup>21</sup>, O ženských chorobách<sup>22</sup>. Z deontologických spisov je azda najznámejšia hippokratovská Prísaha,<sup>23</sup> ktorej pôvod aj čas vzniku je neznámy (Antike Medizin, 2000, s. v. Hippokratischer Eid). Existuje veľa pokusov o jej výklad, podľa L. Edelsteina má známky pythagorovskej filozofie (1935), Ch. Schubert a R. Scholl nachádzajú v nej kresťanské stopy (2005). Iné spisy sú O slušnom správaní,<sup>24</sup> Zákon,<sup>25</sup> kde sa nachádza známa charakteristika medicíny: *omnium artium medicina nobilissima*, t. j. medicína je najušľachtilejšia spomedzi všetkých umení, a sofisticky ladený spis O lekárskom umení,<sup>26</sup> v ktorom sa robí rozdiel medzi nedostatkami medicíny ako *techné* a nedostatkami lekára ako vykonávateľa tejto *techné*.

Hippokratovská anatómia nebola v porovnaní s inými časťami medicíny významná, vychádzala väčšinou z pitvy zvierat. Najlepšie vedomosti mali lekári o kostrovom systéme, v cievnom systéme sa nerozlišovali tepny a žily, spolu sa označovali termínom *flebes* a podľa hippokratovskej predstavy obsahovali krv ako aj pneumu, životodarnú matériu podobnú vzduchu. Termínom *arteria* sa označovala priedušnica, tzv. *arteria trachea*, t. j. drsná tepna, podobne sa nerozlišovali šľachy, svaly a nervy, ktoré sa označovali termínom *neuron* (Dodnes sa v anatomickej nomenklatúre používa termín *aponeurosis*, čo je šľachová blana).

Základom fyziológie je tzv. humorálna teória. Ľudské telo je zložené zo štyroch štiav, *humores*, ktoré zodpovedajú štyrom Empedoklovým prvkom sveta: krv, *sanguis*, žlč *cholé*, čierna žlč, *melaina cholé*, hlien, *flegma* a každá šťava má kombináciu dvoch zo štyroch základných kvalít: studené - teplé, vlhké - suché. Keď je zmiešanie štiav, *temperamentum* (lat. *temperare* = miešať), správne, je človek zdravý. Z tejto humorálnej teórie vychádza aj hippokratovská patológia. Každý jav, každý človek má svoju prirodzenosť, *fúsis*, *fýsis*, a nič nevzniká bez nej (pozri najnovšie Bartoš, 2008). Tak aj choroby majú prirodzené príčiny. Niektorí síce tvrdia, že choroba môže byť božského pôvodu, ale podľa Hippokrata všetky majú rovnaký pôvod a žiadna nie je božskejšia alebo ľudskejšia než druhá. Choroba vzniká konkrétne narušením pomeru štiav, ktorý sa označuje ako *dyskrasia*. Úlohou lekára je navrátiť toto zmiešanie štiav do pôvodného stavu. Choroba má tri štádiá, prvé, *apepsia*,

---

<sup>20</sup> Idem, *De medico*, IX 204-221 L., úryvky v slovenskom preklade *Po cestách Asklepiových*, prel. J. Bartosiewiczová, Bratislava 1994, 61-62.

<sup>21</sup> Idem, *De natura muliebri*, VII 312-433 L.

<sup>22</sup> Idem, *De mulierum affectionibus*, VIII 8-463 L.

<sup>23</sup> Idem, *Iusiurandum*, IV 628-633, slovenský preklad *Po cestách Asklepiových*, prel. J. Bartosiewiczová, Bratislava 1994, 53.

<sup>24</sup> Idem, *De habitu decenti*, IX 226-245 L.

<sup>25</sup> Idem, *Lex*, IV 638-643 L.

<sup>26</sup> Idem, *De arte*, VI 2-27.

nestrávenosť, hrubosť, druhé *pepsis*, „varenie“, „dozrievanie“ a tretie *krisis*, vylúčenie (t. j. škodlivých štiav). Učenie o kritických dňoch potom predpovedalo, v ktorom dni dôjde ku kríze, t. j. vyvrcholeniu.

Neprekonateľní boli hippokratovci pri klinickom opise choroby, „pohľad hippokratovského lekára spoznával detaily, ktoré moderný lekár už nevidí.“ (Jouanna, 1996, 63). Dodnes sa napr. používa pojem *facies hippocratica*, čo je opis tváre umierajúceho pacienta.<sup>27</sup> Veľmi dôležitá bola prognóza, keďže jej naplnením sa potvrdila kvalita ošetrojúceho lekára. Pri liečení sa riadili jednak zásadou *medicus minister naturae*, t. j. lekár je len pomocníkom prírody, tá má liečivú silu alebo ináč vyjadrené *medicus curat, natura sanat*, t. j. lekár ošetruje, príroda lieči<sup>28</sup>, jednak známou zásadou *nil nocere*, t. j. (aspoň) neškodí.<sup>29</sup> Medicína sa podľa spôsobu liečby začala deliť na tri časti: dietetiku, t. j. liečenie životosprávou, farmaceutiku, t. j. liečenie liekmi a a chirurgiu, t. j. liečenie chirurgickým („ručným“) zásahom.<sup>30</sup> Čo sa nedalo liečiť ani jedným spôsobom, to sa považovalo za neliečiteľné.<sup>31</sup> Napriek tradičnému názoru, že hippokratovskí lekári odmietali ujať sa neliečiteľne chorých pacientov (najmä kvôli tomu, aby si neúspechom nepokazili povesť a kvôli uvedomeniu si ohraničenia možností medicíny), Corpus Hippocraticum poskytuje dôkazy pro et contra, napr. v Prognostiku sa hovorí, že medicína nie je schopná vyliečiť všetkých chorých<sup>32</sup>, ale v inde sa tvrdí, že proti každej chorobe má medicína prostriedky<sup>33</sup> (por. Staden, 1990).

Inšpiratívne pôsobila na medicínu všetkých vekov hippokratovská lekárska etika. Táto žiada od lekára, aby svoje sily venoval zdraviu chorého, aby nikdy nepodal prostriedok, ktorý by spôsobil smrť alebo potrat, aby viedol čistý život, aby nezneužil pacienta v jeho chorobe a aby zachovával lekárske tajomstvo.<sup>34</sup> Lekár má byť *kalos kai agathos*, t. j. telesne aj duševne krásny, priateľský, dobre živený, má sa ovládať<sup>35</sup>, nemá mať túžbu po peniazoch, má byť zdržanlivý, pokojný, má mať dobrú povesť<sup>36</sup> (bibliografia k Hippokratovi Leven, 1994, 343-357).

---

<sup>27</sup> Idem, *Prognosticon*, 2 : II 112-114 L., český preklad 84.

<sup>28</sup> Idem, *Epidemiae*, VI 5,1 : V 315 L.

<sup>29</sup> Idem, *Epidemiae*, I,11 : II 634-636 L.

<sup>30</sup> Celsus, *De medicina*, Prooem. 9., slovenský preklad 336.

<sup>31</sup> Hippocrates, *Aphorismi*, VII,87 : IV 608 L., český preklad 77.

<sup>32</sup> Idem, *Prognosticon*, 1 : II 110 L., český preklad 84.

<sup>33</sup> Idem, *De morbo sacro*, 18 : VI 395 L.

<sup>34</sup> Idem, *Iusiurandum* : IV 628-633, slovenský preklad 53.

<sup>35</sup> Idem, *De medico*, 1 : IX 204-206 L., slovenský preklad 61.

<sup>36</sup> Idem, *De decenti habitu*, 5 . IX 232-234 L., výber etických zásad z rôznych diel sa nachádza v *Čtení z antiky*, 1969, 32-36.

## 2. Lekárske školy po Hippokratovi

Synom lekára, Asklepiada, bol aj Aristoteles (384-323), najväčší antický filozof, ktorý ovplyvnil ďalší vývoj medicíny v helenistickej dobe. Považuje sa za zakladateľa biológie. V svojich biologických spisoch Zoológia (*Historia animalium*), O častiach živočíchov (*De partibus animalium*) a O rozmnožovaní živočíchov (*De generatione animalium*) podáva výsledky porovnávacej anatómie, ale nikdy nepitval ľudské telo. Sám skonštatoval, že na vnútorné časti ľudského tela sa môžeme pozerat' len s odporom.<sup>37</sup> Aristoteles sa zaoberal jednotlivými telesnými pochodmi, ako výživa, rozmnožovanie, zmyslové vnímanie. Základom jeho filozofie je učenie o matérii a forme ako o možnosti (*dynamis*) a uskutočnení (*entelecheia*), pričom je potrebný k tomu aj cieľ (*telos*). Tak je vzťah medzi časťami tela a ich funkciami teleologický, t. j. zodpovedá účelu, cieľu. Napísal aj zvláštny spis O duši (*De anima*), v ktorom rozdelil dušu, podobne ako Platon, na tri zložky, vegetatívnu, senzitivnú a rozumovú,<sup>38</sup> ale za sídlo duše považuje srdce. Ku známym štyrom prvkom pridáva piaty, tzv. *quinta essentia*, éter, ktorý naplňa nebeský priestor. Aristotelovské dielo sa tak stalo „výzvou a neobíditeľným momentom pre novú medicínu“ (Vegetti, 1996, 85).

Nová etapa vo vývoji gréckej kultúry, zvaná helenizmus, nastáva po smrti Alexandra Veľkého (323 pr. Kr.). Grécka kultúra sa rozširuje na vtedy známy svet, vznikajú nové centrá moci a kultúry. Jedným z najvýznamnejších bola egyptská Alexandria, v ktorej Ptolemajovci založením slávneho Museia a knižnice ako aj finančnou podporou vedcov umožnili veľký rozmach vied. Najslávnejšími predstaviteľmi alexandrijskej medicíny boli Herofilos (330-260 pr. Kr.) Erasistratos (315-240 pr. Kr.), pričom je charakteristické, že prvý bol žiakom Praxagora z Koa a druhý Chrysippa z Knidu, teda obaja ich učители pochádzali z centier hippokratovskej medicíny. Súhrn priaznivých okolností umožnil obom na niekoľko desaťročí revolučnú novinku, pitvu ľudských mŕtvol. Dovtedy a opäť po nich boli pitvy nepredstaviteľné z náboženských, právnych a morálnych dôvodov. Dokonca obaja uskutočňovali aj vivisekciu, na ktorú im Ptolemajovci dávali zločincov odsúdených na smrť.<sup>39</sup> Diela alexandrijských lekárov sa nám, žiaľ nezachovali.<sup>40</sup> Herofilos je objaviteľom viacerých anatomických útvarov, napr. rozlišoval dva druhy nervov, sensorické pre pocity a voluntárne pre pohyby, poznal štyri vrstvy oka, centrum nervového systému lokalizoval opäť

<sup>37</sup> Aristoteles, *De partibus animalium*, 645a.

<sup>38</sup> Idem *De anima*, český preklad *O duši*, prel. A. Kříž, Praha 1996.

<sup>39</sup> Celsus, *De medicina*, Prooem. 23-24., slovenský preklad 337.

<sup>40</sup> Fragmety Herofila sa nachádzajú v: H. von Staden, *The Art of Medicine in Early Alexandria*. Cambridge 1989, Erasistrata v: *Erasistrati fragmenta*, I. Garofalo (ed.), Pisa 1988.

do mozgu, anatomicky rozlišoval žily, v ktorých prúdila krv a tepny, v ktorých prúdila pneuma. Herofilos je aj autorom viacerých anatomických termínov, ktoré sa používajú dodnes, napr. *duodenum* (dvanástnik), *arachnoidea* (pavúčnica), *retina* (sietnica), *cornea* (rohovka). V patológii naďalej zastával humorálnu teóriu, špeciálne sa zaoberal pulzom, ženským lekárstvom, známy je aj výrokom, že lieky sú „ruky bohov“<sup>41</sup> a bonmotom, že dokonalý lekár dokáže (môže) rozoznať, čo je možné a čo nemožné.<sup>42</sup> Erasistratos, druhý veľký lekár tejto doby, o ktorom sa vedie spor, či vôbec pôsobil v Alexandrii (Staden, 1996, 91), objavil srdcové chlopne a skúmal aj ich funkciu, predpokladal anastomotické spojenie žíl a tepien. Erasistratos bol zástancom aristotelovskej teleológie a spolu s ním tiež tvrdil, že príroda nikdy nič nerobí zbytočne.<sup>43</sup> Na rozdiel od Herofila odvodil zo svojich anatomicko-fyziologických štúdií aj nové chápanie chorôb, ktoré redukoval na dva druhy, zápalové a horúčkové (Vegetti, 1996, 109). S jeho menom je spojený mechanistický princíp *horror vacui*, podľa ktorého príroda má tendenciu zaplniť prázdny priestor.<sup>44</sup>

Dôležitým momentom pre dejiny medicíny bola skutočnosť, že v súlade s filologickou prácou v Alexandrii sa začali písať komentáre a slovníky aj k hippokratovskej zbierke (Fraser, 1972, 234-369). Najznámejším autorom bol Bakchios z Tanagry (275-200 pred Kr.), od ktorého však poznáme len názvy jeho diel. Z tejto produkcie sa zachoval Erotianov glosár k Hippokratovi<sup>45</sup> a komentár k hippokratovskému spisu O kĺboch od Apollonia z Kitia.<sup>46</sup>

Alexandrijskí lekári však neboli jediní pokračovatelia hippokratovskej medicíny. Medzi nimi a Hippokratom sa objavilo viacero významných postáv dejín medicíny, ktorí naďalej rozvíjali hippokratovskú medicínu. Títo predstavitelia sa snažili rozumom zdôvodniť toto učenie, názor (gr. *dogma*), a preto boli nazvaní dogmatici alebo racionalisti. Tradične sa k nim priraďuje Diokles z Karystu (4. st. pr. Kr.), aj keď má trocha zvláštne postavenie, o čom svedčí skutočnosť, že bol nazývaný druhý Hippokrates.<sup>47</sup> Podľa Galena bol autorom prvej učebnice anatómie,<sup>48</sup> významné boli aj jeho práce z dietetiky, ale jeho dielo sa zachovalo len v zlomkoch Do rovnakej školy patria ďalej prívrženci dvoch významných alexandrijských lekárov, Herofilovci a Erasistratovci, ako aj ich spomínaní učitelia

---

<sup>41</sup> Scribonius Largus, *Compositiones*, Epist. dedic. 1.

<sup>42</sup> Stobaios, *Anthologium*, IV,38,9.

<sup>43</sup> Galenos, *De usu partium*, V 5: III, 364-365 K.

<sup>44</sup> Galenos, *De naturalibus facultatibus*, I, 16 : II 63-64 K.

<sup>45</sup> Erotianos, *Vocum Hippocraticum collectio*. E. Nachmanson (ed.), Göteborg-Uppsala 1918.

<sup>46</sup> Apollonios von Kition, *Kommentar zu Hippokrates Über das Einrenken der Gelenke*. J. Kollesch, F. Kudlien (ed.), J. Kollesch, D. Nickel, (transl.), Berlin 1965 (CMG XI 1,1).

<sup>47</sup> Plinius, *Naturalis Historia*, XXVI 6,10.

<sup>48</sup> Galenos, *Administrationes anatomicae*, II,1 K.: X, 282 K.

Praxagoras z Koa (4. st. pr. Kr.) a Chrysippos z Knidu (okolo 300 pr. Kr.). Praxagoras ďalej rozvíjal humorálnu teóriu a delil šťavy podľa chuti, farby a konzistencie (Kollesch, 1976, 1339-1342), Chrysippos odmietal púšťanie žilou, v čom ho nasledoval a stal sa tým známy jeho žiak Erasistratos<sup>49</sup>. Vznik tejto školy alebo sekty, ako sa to v staroveku označovalo (o sektách všeobecne pozri Gourevitch, 1996, 114-117), a ďalších škôl bol podmienený rozdielnym názorom na spôsob liečenia chorôb. Podľa Celsa predstaviteľa jednej školy „tvrdia, že potrebujú len skúsenosti: tí druhí si myslia, že skúsenosti bez získaných znalostí o tele a prírode sú málo platné.“<sup>50</sup> Podľa dogmatikov treba poznať aj skryté príčiny vzniku chorôb, lebo kto nepozná pôvod choroby, nemôže ju ani liečiť.<sup>51</sup> Druhá škola, empirická, vznikla ako výraz odporu voči špekulatívnym tendenciám prvej školy. Meno dostala podľa toho, že jej zástancovia preferovali skúsenosť, empiriu. Podľa Celsa tvrdili, že príroda je nepoznateľná a ani roľníkom alebo kormidelníkom sa človek nestáva uvažovaním, ale praxou.<sup>52</sup> Známa sa tak stala „trojnožka“ empirickej medicíny (podľa názvu spisu Glaukia z Tarentu z 2. st. pr. Kr.): *historia* (= ústne podanie), skúsenosť a analógia. K predstaviteľom patrí Herofilov žiak Filinos z Koa (2. st. pr. Kr.), Herakleides z Tarentu (1. st. pr. Kr.), Apollonios z Kitia (1. st. pr. Kr.), Sextus Empiricus (okolo r. 200 po Kr.). Východiskom zo sporov medzi racionalistami a empirikmi malo byť ďalšie učenie, tzv. metodická škola. Jej predchodcom bol grécky lekár Asklepiades z Bithynie (124-56 pr. Kr.), ktorý úspešne pôsobil v Ríme. Tento odmietol humorálnu patológiu a tvrdil, že zdravie človeka závisí od pevných častí tela, svalov, ciev a tým sa stal zakladateľom solidárnej patológie. Podľa tejto teórie ľudské telo sa skladá z malých čiastočiek, ktoré prúdia v tele cez póry a najčastejšie sa stotožňujú s atómami (Harig, 1968, 80), ale novšie to odmietla D. Gourevitch (1996, 123). Keď môžu čiastočky nerušene prechádzať, človek je zdravý, choroba vzniká prekážkou v pohybe čiastočiek. Lekárovou úlohou je nájsť spôsob, metódu, na obnovenie normálneho stavu. Najčastejšie to boli dietetické opatrenia a tak Asklepiades je známy práve svojím heslom *cito, tuto, iucunde*,<sup>53</sup> t. j. lekár má liečiť rýchle, bezpečne a príjemne. Asklepiadov žiak Themison (1. st. po Kr.) rozvinul jeho teóriu o čiastočkách a póroch a rozlišoval tri stavy tela, *status strictus* (napätý stav), *status laxus* (ochabnutý stav) a *status mixtus* (zmiešaný stav). Jeho žiakom bol Thessalos z Trallu (1. st. po Kr.), ktorý dokonca tvrdil, že naučí

---

<sup>49</sup> Galenos, *De venae sectione adversus Erasistratum*, 7 : XI 171 K.

<sup>50</sup> Celsus, *De medicina*, Prooem. 12., slovenský preklad 336.

<sup>51</sup> *ibid.* 14., slovenský preklad 336.

<sup>52</sup> *ibid.* 27, 32., slovenský preklad 338.

<sup>53</sup> Celsus, *De medicina*, III,4,1.



medicínu za šesť mesiacov,<sup>54</sup> pripisuje sa mu preto parafráza prvého Hippokratovho aforizmu „život je dlhý a umenie krátke.“ Thessalos mával veľa žiakov, zaviedol vyučovanie pri posteli pacienta, takže sa mohlo stať to, na čo poukazuje Martialis vo svojom známom aforizme:

*Languebam: sed tu comitatus protinus ad me* Nebylo mi dobre. Ty ses prihnal hned  
*Venisti centum, Symmache, discipulis.* a sto žáků s tebou stálo tu.

*Centum me tetigere manus aquilone gelatae:* Sto rukou mne ohmatalo - chladných jako led.  
*Non habui febrem, Symmache, nunc habeo.* Neměl jsem leč teď mám teplotu.<sup>55</sup>

Napriek zjednodušovaniu medicíny boli metodickí lekári vynikajúcimi klinikmi (Gourevitch, 1996, 124) a získali si v Ríme veľkú popularitu. O spore troch vyššie menovaných škôl pojednáva všeobecne Galenos vo viacerých spisoch<sup>56</sup>. Ku metodikovom patrila neskôr aj Soranos z Efezu (1. pol. 2. st. po Kr.), *princeps methodicorum*, autor spisu Gynecológia.<sup>57</sup> Spis pojednáva o ženských chorobách ako aj o pôrodníctve a starostlivosti o novorodencov a Soranos sa ním stal najväčším antickým ženským lekárom. Pozoruhodné sú dva paragrafy prvej knihy, v ktorých podáva opis ideálnej pôrodnej babice. Soranov spis O akútnych a chronických chorobách poznáme z jeho latinského spracovania od Caelia Aureliana z piateho st. po Kr.<sup>58</sup> Napokon spomeňme ešte štvrtú školu a to pneumatickú, ktorú niektorí považujú za odnož racionálnej školy. Meno dostala podľa toho, že jej predstavitelia nadväzujú na stoickú filozofiu vyzdvihli úlohu pneумы ako životodarného princípu. Pneuma je človeku vrodená, jej sídlo je srdce a rozlišovali sa tri druhy pneумы, prvá bola sila, ktorá drží telo pohromade, druhá mala na starosti rast a rozmnožovanie a tretia sprostredkovala pocitovanie a myslenie. Jej predchodca bol Athenaios z Attalie (1.st. pr. Kr.), ktorý žil v Ríme a podobne ako metodici aj on sa podrobne venoval dietetike. Athenaios bol prvý, ktorý tvrdil, že medicína patrí do všeobecného vzdelania, do tzv. *enkyklios paideia* (Kudlien, 1970, 20). Jeho žiakom a samotným zakladateľom školy bol Agathinos zo Sparty (2. pol. 1. st. po Kr.), ďalší predstavitelia boli Archigenes z Apameie (okolo r. 100 po Kr.), ktorý bol už za svojho života veľmi vážený a Antyllos (okolo r. 150 po Kr.), ktorý bol slávnym chirurgom. Najnovšie sa hovorí o ďalšej škole, (zatiaľ) bezmennej, z 2. st. po Kr., ktorú možno považovať za variant

<sup>54</sup> Galenos, *Methodus medendi*, I,1 : X 5 K., slovenský preklad úryvku *Po cestách Asklepiových*, prel. J. Bartosiewiczová, Bratislava 1994, 62-64.

<sup>55</sup> Martialis, V 9, český preklad *Posměšky a jízlivosti*, přel. R. Krátký. Praha 1965, 279.

<sup>56</sup> Galen, *Three Treatises on the Nature of Science On Sects for Beginners, An Outline of Empirism, On Medical Experience*. M. Frede (ed.), Indianapolis 1985.

<sup>57</sup> Sorani *Gynaeciorum libri IV*. J. Ilberg (ed.), Berlin 1910 (CMG IV).

<sup>58</sup> Caelius Aurelianus, *Akute Krankheiten. Chronische Krankheiten*. G. Bendz (ed.), I. Pape (transl.), Berlin 1990-1993 (CML VI,1-2).

dogmatickej školy a ktorej predstavitelia (Marinus, Quintus, Numesianus) boli Galenovi učiteľia a mali na neho vplyv (Grmek-Gourevitch, 1988).

### 3. Rímska medicína

Rímska medicína bola v svojich počiatkoch založená, podobne ako grécka a počiatky medicíny iných kultúr, na ľudovom liečiteľstve a na ošetrovaní rán, pričom sa v nej prejavovali známky mágie. Málo správ máme o etruskej medicíne, najčastejšie sa v nej vyzdvihujú zubné náhrady (Krug, 1993, 31-36). Rimania pri rozširovaní svojej moci prišli do kontaktu s gréckou civilizáciou a vedou a teda aj s medicínou a z hľadiska dejín medicíny sú dôležité dve udalosti z 3. st. pr. Kr. V roku 293 pr. Kr. vyčíňala v Ríme epidémia a preto na radu Sybilliných kníh sa senát rozhodol pozvať do Ríma gréckeho boha medicíny, Asklepia.<sup>59</sup> Rímska delegácia predniesla svoju žiadosť v Epidaure, sídle jeho kultu, a Asklepios sa nalodil na loď v podobe hada. Po príchode do Ríma vystúpil z lode na ostrov v rieke Tiber a tam mu aj Rimania postavili chrám.<sup>60</sup> Najskôr teda Rimania prevzali od Grékov božský symbol medicíny, neskôr začali využívať aj služby ľudských lekárov. Prvým, kto sa usadil v Ríme v r. 219 pr. Kr. bol Archagathos, ktorý dostal aj občianske práva. Spočiatku bol nazývaný ránhojič, *vulnerarius*, ale neskôr pre jeho prílišné používanie chirurgického noža a vypaľovania dostal hanlivú prezývku kat, *carnifex*.<sup>61</sup> Tým získala grécka medicína veľmi zlú povest' a jej najväčším nepriateľom sa stal M. Porcius Cato. Podľa neho Gréci sú „národ ničemný a nepoučiteľný“ a grécki lekári „zaprisáhali se medzi sebou, že zničia cizince medicínou, a dediaj to dokonca za mzdu“<sup>62</sup>. Cato bol zástancom tradičnej rímskej medicíny, *medicina domestica*, podľa ktorej sa o zdravie rodiny mal starať *pater familias* a rady tohto druhu sa nachádzajú aj v jeho spise O poľnohospodárstve, príslovečná sa stala kapusta, ktorú radil ako všeliek<sup>63</sup> (pozri Staden, 1996, 369-418). Povest' gréckej medicíny, ktorú kazili zrejme dobrodruhovia a lekári druhej triedy, sa napravila až po r. 91 pr. Kr. príchodom významného lekára Asklepiada z Bitýnie, ktorého sme spomenuli pri metodickej škole. V Ríme sa stal veľmi úspešným, priatelil sa s významnými osobnosťami tejto doby. Mení sa aj

<sup>59</sup> Livius, *Ab urbe condita*, X,47, český preklad *Dějiny II-III*, prel. P. Kucharský, Praha 1972, 475.

<sup>60</sup> Opis príchodu sa nachádza u Ovidia, *Metamorphoses*, XV, 622-744, slovenský preklad *Metamorfózy*, prel. I. Šafár, Bratislava 1979, 301-304 a u Valeria Maxima, *Factorum dictorumque memorabilium libri novem*, I,8,2, slovenský preklad *Po cestách Asklepiových*, prel. A. Mallá, Bratislava 1994, 66-67.

<sup>61</sup> Plinius, *Naturalis historia*, XXIX,VI,12-13.

<sup>62</sup> ibid. 29,VII,14, český preklad *Kapitoly o přírodě*, prel.F. Němeček, Praha 1974, 245-246, úryvky v slovenskom preklade *Po cestách Asklepiových*, prel. A. Mallá, Bratislava 1994, 78-88.

<sup>63</sup> Cato, *De agricultura*, CLVI-CLVII, český preklad *O zemědělství*, prel. V. Zamarovský, Praha 1959, 119-125, úryvky v slovenskom preklade *Po cestách Asklepiových*, prel. A. Mallá, Bratislava 1994, 73-77.

prístup rímskeho štátu ku gréckym lekárom, Caesar udeľuje v roku 46 občianstvo všetkým gréckym lekárom a keď Augustus vykázal z Ríma cudzincov, lekári dostali výnimku. Z lekárov rímskeho obdobia dejín medicíny treba okrem predstaviteľov metodickéj a empirickej školy, ktorých sme už spomínali, uviesť aj tých, ktorí nepatrili vyhranene do nejakej školy. Aretaios z Kappadokie (2. pol. 1. st. po Kr.), je autorom spisov O príčinách a príznakoch akútnych a chronických chorôb (4 knihy) a O liečení akútnych a chronických chorôb (4 knihy).<sup>64</sup> Spis je zvláštny tým, že je napísaný v iónskom dialekte, t. j. v jazyku Corpus Hippocraticum, čím sa Aretaios prihlásil k Hippokratovmu vzoru. Autor vynikol svojimi opismi niektorých chorôb, napr. prvýkrát sa u neho opisuje aura pri epilepsii, prvýkrát sa opisuje diabetes, mánio-depresívna psychóza. Ďalším významným lekárom je Rufus z Efezu (okolo r. 100 po Kr.), od ktorého máme zachovaných niekoľko spisov, O chorobách obličiek a mechúra,<sup>65</sup> Lekárske otázky<sup>66</sup> a O pomenovaní častí človeka (*De appellatione partium hominis*), prvý úplne zachovaný spis o anatómii.<sup>67</sup> Spis O dne (*De podagra*) sa zachoval len v latinskom preklade<sup>68</sup>.

V prvom storočí po Kr. boli napísané aj dva významné farmakologické spisy. Prvý, Liečivá, vydal Pedanios Dioskurides<sup>69</sup> a predstavuje najvýznamnejší antický farmakologický spis. Obsahuje prehľad liečiv zo živej aj neživej prírody s udaním miesta, kde sa vyskytujú. Druhý spisom je Zbierka receptov Scribonia Larga,<sup>70</sup> v ktorej sa, podobne ako v predošlom spise, uvádzajú lieky na choroby vymenované *a capite ad calcem*, t. j. od hlavy po pätu, čo bol v antike obľúbený systém klasifikácie. Pozoruhodný je úvod k spisu, ktorý sa odvoláva na hippokratovu prísahu a obsahuje deontologické úvahy rímskeho lekára.<sup>71</sup>

Podľa Plinia to bola rímska vážnosť, *gravitas*, ktorá bránila Rimanom pestovať medicínu, toto grécke umenie,<sup>72</sup> neskôr sa však situácia mení a pod vplyvom rímskej encyklopedickej tradície sa objavili dve významné diela domácich autorov. Prvý spis, O medicíne (*De medicina*), ktorý má osem kníh a vyšiel v roku 25 po Kr, pochádza od A. C. Celsa.<sup>73</sup> Dielo tvorilo súčasť väčšieho encyklopedického diela Artes, v ktorom boli obsiahnuté knihy venované poľnohospodárstvu, vojenstvu, rétorike, filozofii a právu.

<sup>64</sup> Aretaeus. vyd. C. Hude, Berlin 1958 (CMG II).

<sup>65</sup> Ruphus Ephesius, *De renum et vesicae morbis*. A. Sideras (ed., transl.), Berlin 1977 (CMG III 1).

<sup>66</sup> Idem, *Quaestiones medicinales*. A. Gärtner (ed., transl.), Berlin 1962 (CMG Suppl. IV).

<sup>67</sup> *Oevres de Rufus d'Ephese*. Ch. Daremberg, Ch. E. Ruelle (eds., transl.), Paris 1879, 133-167.

<sup>68</sup> Ruphus Ephesius, *De podagra*. H. Morland (ed.), Oslo 1933.

<sup>69</sup> Pedanios Dioskurides, *De materia medica*. M Wellmann (ed.), Berlin 1906.

<sup>70</sup> Scribonius Largus, *Compositiones*. S. Sconocchia (ed.), Leipzig 1983.

<sup>71</sup> Ibid., Epistola dedicatoria, slovenský preklad *Po cestách Aslépiových*, prel. A. Mallá, Bratislava 1994, 91-94.

<sup>72</sup> Plinius, *Naturalis historia*, XXIX,VIII,17.

<sup>73</sup> A. C. Celsi *Quae supersunt*. F. Marx (ed.), Leipzig-Berlin 1915 (CML I).

Celsovo dielo bolo pravdepodobne určené laikom a on sám sa dnes väčšinou nepovažuje za lekára, dôvody za uvádza Sudhoff (1981, 97-98), ale na druhej strane existujú aj dôvody v prospech názoru, že Celsus bol lekár (Spencer, 1971, XI-XII). V. Nutton upozorňuje na to, že Celsus sám nikde nehovorí o sebe ako o lekárovi (2004, 166). Spis sa veľmi cení tiež pre jazykovú stránku, pre ktorú Celsus dostal meno *Cicero medicus*. Zvlášť hodnotným je úvod k dielu, ktorý predstavuje vlastne prvé dejiny predgalenovskej medicíny. Celsus reprodukuje názory dogmatikov a empirikov a sám sa snaží „vsunúť medzi ne vlastný názor.“ Podľa neho medicína je teoretická, ale musí sa opierať o viditeľné príčiny a vivisekciu síce odsudzuje, ale schvaľuje pitvu mŕtvych tiel<sup>74</sup> (k úvodu pozri Mudry, 1982). Celá prvá kniha je venovaná správnej životospráve<sup>75</sup> a jej hlavnou zásadou je zásada správnej miery. Celsus podáva praktické rady skôr pre vyššie postaveného Rimana. Známe sú aj pasáže pojednávajúce o znakoch zápalu (*rubor, tumor, calor, dolor*)<sup>76</sup>, o ideálnom chirurgovi<sup>77</sup>, o vyberaní mŕtveho plodu z tela matky<sup>78</sup>, o operácii sivého zákalu<sup>79</sup>, o odstránení močových kameňov,<sup>80</sup> pričom obe operácie sa v tej podobe praktizovali dlho do novoveku (bibliografia k Celsovi Mudry, 1993, 789-799).

Druhým spisom je veľká prírodovedná encyklopédia *Naturalis historia*, ktorej autorom je Gaius Plinius Secundus (23-79 po Kr.). Encyklopédia má 37 kníh a niekoľko kníh sa venuje aj medicíne. Celá encyklopédia má literárny charakter, je založená na excerpciách. Sám autor sa chváli v úvode, že prečítal 2000 zväzkov. Plinius nebol lekár a je nepriateľský voči nim, zvlášť voči gréckym lekárom. Pokračuje tak v intenciách M. P. Catona, ktorého viackrát cituje. Podobne ako Cato, aj on chce miesto sofistikovanej gréckej medicíny ponúknuť tradičnú rímsku medicínu, pretože podľa jeho slov Rimania žili „*sine medicis ... nec tamen sine medicina*“<sup>81</sup> t. j. bez lekárov, ale predsa nie bez medicíny. Táto medicína sa zakladá na liečivých rastlinách, ktoré uvádza vo veľkom počte vrátane záhradnej zeleniny, poľných plodín, obilia, ale nie je celkom oslobodená od mágie. Plinius poskytuje bohatý materiál, z hľadiska dejín medicíny však nepredstavuje nič významné. Napriek tomu mala

---

<sup>74</sup> Celsus, *De medicina*, Prooem., slovenský preklad A. C. Celsus *O lekárstve (predslov)*, prel. F. Šimon, Folia Facultatis medicae Universitatis Šafarikianae, XLVIII, 1991, fasc. I., 335-345.

<sup>75</sup> Ibid. I, úryvky v slovenskom preklade *Celsus o životospráve*, prel. F. Šimon, Auriga - ZJKF, XLIII, 2001, 80-86.

<sup>76</sup> Ibid., III 3.

<sup>77</sup> Ibid., VII Prooem., slovenský preklad *Celsus o chirurgii*, prel. F. Šimon, Folia Medica Cassoviensia, 53, 1996, 366-369.

<sup>78</sup> Ibid, VII 29.

<sup>79</sup> Ibid., VII 14,4-8., slovenský preklad *Celsus o sivom zákale*, prel. F. Šimon, Čs. oftalmologie, 47, 1991, 235-237.

<sup>80</sup> Ibid., VII 26,2.

<sup>81</sup> Plinius, *Naturalis historia*, XXIX,VIII,11, český preklad výberu z Plinia *Kapitoly o prírodě*, prel. F. Němeček, Praha 1974, úryvky v slovenskom preklade *Po cestách Asklepiových*, prel. A. Mallá, Bratislava 1994, 78-88.

jeho encyklopédia v stredoveku veľký význam a v podobe výťahu medicínskych častí zo štvrtého storočia pod názvom *Medicina Plinii*<sup>82</sup> bola veľmi populárna (o Pliniovi pozri Science in Early Roman Empire, 1986).

Dvaja lekári 1. st. po Kr. sa preslávili svojou prácou na cisárskom dvore, ale o ich vedeckej a literárnej práci máme málo svedectiev. Antonius Musa bol osobným lekárom Augusta, ktorý sa mu za jeho službu bohato odmeňoval. C. Stertinus Xenofon bol osobným lekárom Tiberia a Claudia, pochádzal z ostrova Kos a celý život podporoval svoje rodisko a jeho asklepieion.

#### 4. Galenos

Vrcholom vývoja dejín antickej medicíny je pôsobenie gréckeho lekára Galena. Narodil sa v roku 129 v maloázijskom Pergame, jednom z centier vtedajšieho sveta, ktoré malo tiež slávnu knižnicu a takisto slávnu svätyňu Asklepia. Po dôkladnom vzdelaní v medicíne a filozofii (v Pergame, Smyrne, Korinte, Alexandrii) sa vrátil do Pergamu a stal sa lekárom v gladiátorskej škole. V roku 162 odchádza do Ríma, kde sa napokon dostáva ako lekár až na cisársky dvor, najprv ako osobný lekár cisárovhov syna Commoda, neskôr samotného cisára Marka Aurelia. Okolo roku 200 sa vracia do Pergamu a zomiera medzi rokmi 210-216.

Galenos bol veľmi plodný autor, sám udáva, že napísal 400 spisov, zachovalo sa ich 200<sup>83</sup>. Dokonca musel napísať dva spisy venované svojej vlastnej literárnej činnosti, O vlastných knihách<sup>84</sup> a O poradí svojich kníh.<sup>85</sup> Týkajú sa rôznych odborov medicíny, anatómie, fyziológie, terapie, dietetiky, farmácie, psychológie, embryológie. Okrem toho napísal úvody do niektorých tém, všeobecné prehľady, komentáre k Hippokratovi a spisy z iných odborov.

Galenos predstavuje syntézu dovtedajších poznatkov z medicíny, eklekticky vytvoril ucelený systém, pričom vychádzal z hippokratovskej humorálnej teórie, z Platonovho rozdelenia duše na tri časti, z Aristotelovej teleológie, zo stoického pojmu pneумы a učenia pneumatikov.

Anatómiou sa zaoberal celý život, nadväzoval na predošlé poznatky, zvlášť alexandrijských anatómov. Napísal väčšie množstvo anatomických spisov, ale na druhej

---

<sup>82</sup> Plinii Secundi Iunioris qui feruntur *De medicina libri tres*. A. Önnersfors (ed.), Berlin 1964 (CML III).

<sup>83</sup> Doteraz sa používa monumentálne 22-zväzkové grécko-latinské vydanie Galeni *Opera omnia*. C.G. Kühn (ed.). Lipsko 1821-1833 (reprint Hildesheim 1964-1965).

<sup>84</sup> Galenos *De libris propriis*, XIX 8-48 K.

<sup>85</sup> Idem. *De ordine librorum suorum*, XIX, 49-61 K.

strane radí anatómom, že majú viac veriť svojím očiam než knihám.<sup>86</sup> Sám vykonával len pitvu zvierat (opica, prasa), niekedy robil aj pokusy na niektorých anatomických útvaroch a sledoval ich účinky. Ako vynikajúci anatóm sa prejavil pri opise svalov a nervov. Z anatomického hľadiska sa podľa jeho náhľadu telo delí na rovnorodé (homoiomerné) a nerovnorodé (anomoiomerné) časti. Homoiomerné sú kosti, nervy, šľachy a cievy, anomoiomerné sú orgány. Tri hlavné orgány tela sú pečeň, srdce a mozog a tie sú aj sídlom troch druhov pneумы. Prvá, *pneuma psychikon (spiritus animalis)* má sídlo v mozgu a odtiaľ riadi myslenie, pociťovanie a pohyby, zodpovedá duši. Druhá, *pneuma zótikon (spiritus vitalis)*, sídli v srdci, slúži pohybu krvi a je zdrojom vrodeného tepla. tretia, *pneuma fysikon (spiritus naturalis)*, má sídlo v pečeni a riadi tvorbu krvi, výživu a rozmnožovanie. Okrem toho majú jednotlivé časti tela aj istú *dynamis* (silu, schopnosť, funkciu), ktorá súvisí s nejakou telesnou činnosťou (zmyslové vnímanie, trávenie, vylučovanie) (Bednarczyk, 1995).

Vo fyziológii je Galenos pokračovateľom Aristotelovej teleologickej koncepcie. Štruktúra útvarov slúži ich účelu a preto má aj jeho významný spis názov O úžitku častí (*De usu partium*). Galenos nadväzuje súčasne na humorálnu teóriu, ľudské telo sa skladá zo štyroch štiav, ktoré majú kombináciu dvoch prvotných kvalít (teplé, studené, suché, vlhké). Rôznym zmiešaním prvkov a ich kvalít sa prejavujú druhotné kvality, chuť, zápach, konzistencia, t. j. tvrdosť alebo mäkkosť. Trávenie sa porovnáva s varením a má tri stupne. Prvý sa odohráva v žalúdku a vzniká chylus. Ten sa dopravuje do pečene, kde dochádza k druhému stupňu trávenia a výsledkom je krv (ako rovnomerné zmiešanie všetkých štyroch prvkov). Z krvi potom v jednotlivých orgánoch dochádza k tretiemu stupňu trávenia, čím vzniká tkanivo orgánov. Krv teda necirkuluje v ľudskom tele. Pri každom stupni trávenia vzniká nejaký odpadový produkt, ktorý opúšťa telo, stolica, moč, pot. Galenos sa podrobne zaoberal aj pulzom a stanovil veľké množstvo jeho druhov.

Galenova patológia je humorálna, to znamená, že choroba sa vysvetľuje dyskrasiou, poruchou temperamentu, pomeru štiav. Okrem chorôb spôsobených pohybom štiav však existujú aj choroby pneумы a dokonca, jasný vplyv metodickej školy, aj choroby rovnorodých častí tela.

V terapii sa riadil hippokratovskou zásadou, že lekár je pomocník prírody, *fysis*, a preto bola dôležitá diätetika. Bol zástancom názoru, že terapia musí byť vždy individuálna, musí prihliadať na osobitosť pacienta. Rozlišoval tri druhy znakov, diagnostické, podľa ktorých sa poznáva súčasný zdravotný stav, prognostické, ktoré hovoria o budúcom stave a anamnestické, ktoré informujú o predošlom stave. Vo svojich farmakologických spisoch

---

<sup>86</sup> Idem, *De usu partium*, II,3 : III, 98 K.

rozdelil lieky podľa viacerých kritérií. Pri výbere liekov sa riadil jednak zásadou *contraria contrariis*, t. j. protikladné sa lieči protikladným, a jednak indikáciou, t. j. poukazom na to, čo treba v chorobe urobiť. Rozlišoval tri indikácie, kauzálna odstraňuje príčiny chorôb, indikácia choroby vyplýva z jej druhu a vitálna indikácia odstraňuje nebezpečenstvo života. V celom jeho diele je veľké množstvo príkladov na úspešnú liečbu mnohých chorôb (o jeho medicíne pozri Nutton, 2004, 230-247).

Zaujímavý a dnes aktuálny je spis o spôsoboch chudnutia.<sup>87</sup> Čo sa týka chirurgie, Galenos ju síce považoval za integrálnu súčasť medicíny (spolu s dietetikou a farmaceutikou), ale osobne sa jej venoval najmenej. Nenapísal ani jedno špeciálne dielo venované chirurgii a v praktickej činnosti šlo najčastejšie o ošetrovanie rán (Mani, 1991).

Ako svedčia názvy niektorých Galenových spisov Úvod do logiky (*Institutio logica*), O vedeckom dôkaze (*De demonstratione*), O chybných záveroch (*De captionibus*) ako aj polemických spisov k jednotlivým školám,<sup>88</sup> Galenos sa snažil dať medicíne vedecký základ. Najlepší lekár je aj filozof, tak znie aj názov jeho krátkeho spisu (*Optimus medicus etiam philosophus*), v ktorom píše: “Ved’ na to, aby poznal prirodzenosť tela, rozdiely v chorobách a určil lieky, treba sa cvičiť v logike, na to, aby vytrval pri usilovnom cvičení týchto vecí, treba pohrdať peniazmi a usilovať sa o rozumnosť. Tým zvládne všetky súčasti filozofie, logiku, fyziku a etiku.”<sup>89</sup>

Galenos sa venoval aj jazykovedným otázkam, napísal spis O lekárskych názvoch (*De nominibus medicis*), ktorý sa zachoval len v arabskom preklade.<sup>90</sup> Sám síce tvrdil, že nie je dôležitý termín, ale vec, pojem, napriek tomu zoširoka sa venoval terminologickým otázkam. Celý štýl jeho spisov je poznačený rozvláčnosťou a keďže nešetril ani samochválou, známy nemecký klasický filológ Wilamowitz-Moellendorff o ňom azda trochu nespravodlivo vyhlásil, že to bol „neznesiteľný táraj“ (1886, 122).

Pri všetkej racionálnosti svojho učenia uznával Galenos aj pôsobenie boha medicíny, Asklepia. Nepochyboval o účinnosti liekov podávaných v Asklepiových svätyniach,<sup>91</sup> dokonca boh pomohol aj jemu samému.<sup>92</sup>

<sup>87</sup> Idem, *De victu attenunante*, CMG V 4,2, 433-451, český preklad *O dietě způsobující hubnutí*, prel. E. Svobodová, Čtení o antice 1977, Praha 1978, 55-65.

<sup>88</sup> Galen, *Three Treatises on the Nature of Science On Sects for Beginners, An Outline of Empirism, On Medical Experience*. M. Frede (ed.), Indianapolis 1985.

<sup>89</sup> Galenos, *Optimus medicus etiam philosophus*, 3 : Scripta minora II, 7, slovenský preklad in Galénos: Najlepší lekár je aj filozofom. prel. F. Šimon. Filozofia, 64, 2009 (v tlači), pozri aj *Methodus medendi*, I,1 : X, 2 K., slovenský preklad *Po cestách Asklépiových*, prel. J. Bartosiewiczová, Bratislava 1994, 62-64.

<sup>90</sup> Galen, *Über die medizinischen Namen*. M. Meyerhof und Schacht, J. (eds., transls.), Abhandl. der Preuss. Akad. d. Wissensch. 1931, Philosoph.histor. Klasse Nr. 3.Berlin 1931.

<sup>91</sup> Galenos, *De differentiis morborum*, 9 : VI, 869 K.

<sup>92</sup> Idem, *De venaesectione*, 23 : XI, 314-315 K.

Zvláštny vzťah mal Galenos ku Hippokratovi. Veľkú časť jeho diela tvoria komentáre k Hippokratovi, ktoré predstavujú parafrázy k stručným a nie celkom jasným vyjadreniam otca medicíny. Galenos sa považoval za jeho pokračovateľa a často chcel vzbudiť dojem, že Hippokrates si myslel a hovoril práve to isté ako on sám (Harig-Kollesch, 1994, 272-273). Galenos sa v tejto súvislosti prirovnal k cisárovi Trajánovi, keď povedal, že Hippokrates vysekal cestu v medicíne, ale on ju vyrovnal a spriechodnil podobne ako Traján dal do poriadku cesty v Rímskej ríši, ktoré boli neschodné, blatisté, plné kameňov a nebezpečné.<sup>93</sup>

Galenos bol slávny už za svojho života a neotrasiteľnou autoritou sa stal na poldruha tisícročia, a to v pozitívnom aj negatívnom zmysle (bibliografia ku Galenovi Kollesch-Nickel, 1994, 1351-1420, 2063-2070, pozri najnovšie Cambridge Companion to Galen, 2008).

## 5. Neskoroantická medicína

Galenom vrcholia tvorivé dejiny antickej medicíny a začína ich ďalšie obdobie, epigónske, ktoré len zachovávalo dovtedajšie dedičstvo v podobe rôznych kompilácií, výťahov a prekladov. Súvisí to jednak s celkovou stagnáciou grécko-rímskej civilizácie, ale jednak aj samotné obrovské Galenovo dielo vzbudzovalo veľký rešpekt a zdanie, že všetko už bolo povedané. Najvýznamnejší z grécky píšucich autorov bol Oreibasios z Pergamu (325-403), priateľ a osobný lekár cisára Juliana Apostatu. Na jeho popud zostavil veľkú Lekársku zbierku (*Collectiones medicae*), ktorá mala 70 kníh, ale zachovala sa len jedna tretina.<sup>94</sup> Použil v nej diela mnohých lekárov a u niektorých sa nám zachovali práve len tieto citáty. Ale aj táto zbierka bola veľmi rozsiahla, takže urobil z nej Prehľad (*Synopsis*), ktorý venoval svojmu synovi, lekárovi Eusthatiovi. Zachovala sa aj jeho zbierka *Euporista* (ľahko dostupné, t. j. domáce liečebné prostriedky). V 6.-7. storočí pôsobili traja významní lekári. Aetius z Amidy, ktorý žil na dvore cisára Justiniána v Konštatinopole, vydal tiež veľkú zbierku 16 kníh Lekárske knihy (*Libri medicinales*).<sup>95</sup> Alexandros z Tralleis, ktorého brat Anthenios bol staviteľom konstantinopolského chrámu Hagia Sofia, vydal 12 kníh O lekárstve<sup>96</sup>. Je to opis chorôb od hlavy po pätu spolu s ich terapiou. Tretí významný grécky lekár je Paulos z Aiginy, ktorý pôsobil v Alexandrii, keď sa jej zmocnili Arabi. Zachovala sa nám jeho hlavné dielo Prehľad lekárstva (*Epitomae medicae*) založené na excerptoch zo

<sup>93</sup> Idem, *Methodus medendi*, X, 8 : X 632-633 K.

<sup>94</sup> Oribasii *Collectionum medicarum reliquiae*. J. Raeder (ed.), 4. zv. Lipsko-Berlin 1928-1933 (CML VI,1,1-VI,2,2).

<sup>95</sup> Aetii Amideni *Libri medicinales*. A. Olivieri (ed.), 2. zv. Lipsko-Berlin 1935-1950 (CML VIII,1-2).

<sup>96</sup> Alexander Trallianus, *Therapeutica*. I-II. Th. Puschmann (ed.), Wien 1878-1879.



staršej literatúry, hlavne Galena a Oreibasias.<sup>97</sup> Najvýznamnejšia je šiesta kniha venovaná chirurgii.

Medicínski autori západnej časti Rímskej ríše, ktorí písali latinsky, zostavovali často receptáre nadväzujúc tak na rímsku tradíciu farmakologickej príručky. V 4.-5. storočí to bol Pseudo-Apuleius so svojím dielom *Herbarius*, Pseudo-Musa so spisom O betonike (*De herba vettonica*) a Sextus Placitus s Lekárskou knihou zo zvierat (*Liber medicinalis ex animalibus*).<sup>98</sup> Najrozsiahlejším je spis O liekoch Marcella Empirika z Bordeaux (5. st.), ktorý má 36 kníh<sup>99</sup>. Marcellus bol úradníkom na dvore cisára Theodosia. Dielo pojednáva o chorobách a liekoch v tradičnom poradí, od hlavy po pätu, a je charakteristické, že zdrojom nie sú grécki lekári, ale hlavne Plinius a Scribonius Largus. Z 3. alebo 4. st. pochádza prvá latinská didaktická báseň s medicínskou tematikou Lekárska kniha, ktorej autorom je Quintus Serenus.<sup>100</sup> Je to opäť prehľad chorôb a ich liečenia usporiadaný od hlavy po pätu. V básni sa prvýkrát objavuje neskôr častá magická formulka *abracadabra*, ktorá sa má opakovať tak, že sa zakaždým uberie jedno písmeno, kým nezostane jedno posledné (pozri Ötnerfors, 1991, 25-26). V tomto čase vznikla aj spomínaná *Medicina Plinii*, súhrn kapitol z Plinia pojednávajúcich o medicíne. Viacero významných lekárov druhej polovice 4. st a prvej polovice 5. st. pochádzalo z kultúrneho prostredia severnej Afriky s centrom v Kartágu, ktoré sa už zase v tej dobe stalo svetovým mestom, kultúrnym, vedeckým a kresťanským strediskom. Rolu tu zrejme hrala aj blízkosť Alexandrie, kde stále existovala aktívna medicínska škola. Patrí k nim Avianus Vindicianus, Augustinov priateľ, ktorý skompiloval výťahy zo starších diel. Zachovali sa len fragmenty z jeho spisov, medzi nimi list pojednávajúci o humorálnej teórii.<sup>101</sup> Jeho žiakom bol Theodorus Priscianus, od ktorého máme zachované tri knihy spisu *Euporista*, t. j. domáce liečebné prostriedky a fragment diela *Physica*.<sup>102</sup> Theodoros bol Grék, ktorý písal po latinsky a prameňom mu bol Galenos, v stredoveku bol veľmi obľúbený (Langslow, 2000, 54-56). V Kartágu pôsobil aj tretí lekár, Cassius Felix, autor spisu O lekárstve z r. 447.<sup>103</sup> Sám autor v úvode udáva, že je to preklad diel gréckej logickej školy. Latinsky písané medicínske diela tvoria prevahu medzi zachovanými dielami tejto doby, keďže gréčtina upadala na západe Rímskej ríše do

<sup>97</sup> Paulus Aegineta. L. Heiberg (ed.), 2. zv. Lipsko-Berlin 1921-1925 (CML IX,1-IX,2).

<sup>98</sup> Všetky tri diela sa nachádzajú v jednom zväzku: Antonii Musae *De herba Vettonica*, Pseudoapulei *Herbarius*, Placiti *Liber medicinae ex animalibus*. E. Howald, H. E. Sigerist (eds.), Lipsko-Berlin 1927 (CML IV).

<sup>99</sup> Marcellus, *De medicamentis Über Heilmittel*. I-II., M. Niedermann, E. Liechtenhahn (ed.), J. Kollesch, D. Nickel (transl.), Berlin 1968 (CML V).

<sup>100</sup> Quinti Sereni *Liber medicinalis*. F. Vollmer (ed.), Leipzig-Berlin 1916.

<sup>101</sup> *Vindiciani ad Valentianum epistola*, in: Marcellus, *De medicamentis* I, 46-53.

<sup>102</sup> Theodori Prisciani *Euporiston libri III cum Physicorum fragmento et ...* V. Rose (ed.), Leipzig 1894.

<sup>103</sup> Cassii Felicis *De medicina*. V. Rose (ed.), Leipzig 1879.

zabudnutia. Treba k nim prirátat' aj preklady gréckej medicínskej literatúry antiky z 5. a 6. st., preklady Sorana (spomínaný Caelius Aurelianus s prekladom diela O akútnych a chronických chorobách), Dioscorida, Rufa z Efezu, Oreibasias, Alexandra z Tralleis, ale aj niektoré spisy Corpus Hippocraticum a Galena (Langslow, 2000, 70-74).

Na rozhraní staroveku a stredoveku stojí encyklopedické dielo Isidora zo Sevilly (570-636) *Etymologiae*. Isidor zhrnul vtedy známe poznatky z rôznych oblastí vedy a života na základe jazykového pôvodu ich termínov a pokračoval tak v antickej tradícii, jednak encyklopedickej a jednak etymologickej. Dve knihy Etymológií sa venujú lekárskej tematike, IV., ktorá sa zaoberá chorobami, teda vyslovene medicínou,<sup>104</sup> a XI., ktorá obsahuje anatomické poznatky. Z hľadiska obsahu, t. j. lekárskeho poznatkov, hrá však Isidor v dejinách medicíny malú rolu.

## 6. Lekárske povolanie

Počas celého vývoja antická medicína nikdy nedospela k inštitucionálnemu riadeniu lekárskeho povolania. Vzdelanie lekára bolo vždy súkromnou vecou. Pôvodne v Grécku sa to začalo v rodine, povolanie prechádzalo z otca na syna, neskôr sa do učenia u lekára mohol prihlásiť aj nečlen rodiny. „Učeň“ pracoval so svojím lekárom a súčasne študoval aj lekársku literatúru a vo väčších centrách sa mohol zúčastňovať na rôznych prednáškach. Po skončení, ktoré sa, samozrejme, neudialo žiadnou skúškou, sa „absolvent“ vydal na samostatnú dráhu a pre jeho úspech bol rozhodujúca povest', ktorú si získal.

Lekár pôsobil na jednom mieste alebo, čo bolo spočiatku častejšie, putoval po krajine a ponúkal svoje služby. Takým lekárom bol aj Hippokrates a tak vznikli aj niektoré spisy Corpus Hippocraticum. Lekár pôsobil ako súkromník, od čias helenizmu začali obce najímať do svojich služieb lekára. Ten dostal od obce istú finančnú sumu a niektoré privilégia. Taký verejný lekár bol za rímskych čias nazývaný *archiatros*, keď sa pôvodne tým označoval lekár pôsobiaci na dvore nejakého vladára (Cohn-Haft, 1956; Nutton, 1977).

Grécki lekári boli pôvodne tak povediac všeobecní, až od čias helenizmu sa začala aj istá špecializácia. V rímskej dobe už existovali zvláštni oční, ženský lekári, chirurgovia. Aj rímska armáda mala svojich špeciálnych lekárov a nižší zdravotnícki personál.

V klasickom Grécku a za helenizmu vykonávali povolanie lekára jedine slobodní občania a otroci mohli pôsobiť v medicíne len v úlohe pomocníka. Až v Ríme sa objavili

---

<sup>104</sup> Isidor ze Sevilly: *Etymologie IV*. prel. K. Hušková, H. Florianová, Praha 2003.

*servi medici*, t. j. otroci s lekáorskými vedomosťami, čo vyplývalo z faktu, že to boli spočiatku zotročení Gréci a z pomeru Rimanov ku medicíne vôbec, ktorú, ako sme spomínali, nepovažovali spočiatku za povolanie hodné slobodného Rimana a tradičnú rímsku medicínu mal na starosti *pater familias* a otroci skúsení v liečbe s bylinkami (Kudlien, 1968, 1986). Rímski lekári teda tvorili pestrú paletu: otroci, prepustenci, slobodní Gréci s rímskym občianstvom.

Podobný vývoj možno pozorovať aj v inej oblasti a síce v otázke, či existovali v antickom lekárstve aj medicínsky pôsobiace ženy. V klasickom Grécku lekárom bol muž a žena mohla byť nanajvýš pôrodná babica (gr. *maia*, *maeutria*). Vývojom sa ich pôsobenie mohlo rozšíriť na ženské choroby vôbec a za helenizmu sa objavuje dokonca názov *iatriné* (ženský rod gréckeho slova *iatros* - lekár, teda lekárka, latinsky *medica*), ale dnes ťažko rozhodnúť, či pôsobili také ženy aj mimo gynekológie (Nickel, 1979; Gazzaniga, 1997).

Medicína mala zvláštne postavenie medzi povolaniami. Nepatrila do kánonu slobodných umení, tzv. *artes liberales*, t. j. umení, ktoré boli hodné slobodného človeka a ktoré sa nepestovali pre finančný ošoh. Napriek tomu, že lekári dostávali finančné odmeny, bola často považovaná za slobodné umenie<sup>105</sup>, Seneca ráta medicínu dokonca medzi *artes liberalissimae*, „najslobodnejšie“ umenia<sup>106</sup>. Pre ne totiž nebolo dovolené žiadať finančnú odmenu, ale nebolo hanebné ju prijať. Táto odmena sa nazývala čestný dar, *honorarium*, a vývojom bolo lekárovi dovolené vymáhať si túto odmenu (Kudlien, 1986). O honorároch gréckych lekárov sme málo informovaní, o ohromných honorároch rímskych lekárov referuje Plinius.<sup>107</sup>

## 7. Chrámová medicína

Paralelne s medicínou, o ktorej bola doteraz reč, existovala v antickom Grécku a Ríme ešte jedna medicína, chrámová, ktorá bola spojená s gréckym bohom medicíny, Asklepiom. O spolupráci týchto dvoch spôsobov liečenia nemáme dostatok informácií, takže vzťah lekár - Asklepiov kňaz je dodnes nejasný. Nemáme však závažné prejavy nedôvery profánnej medicíny, resp. jej predstaviteľov, ľudských lekárov, voči ich „konkurencii“, chrámovej medicíne. Táto nebola ani menej vážená a pravdepodobne ani menej úspešná. Ako sme spomínali, aj Galenos ju bral úplne vážne.

---

<sup>105</sup> Napr. Galenos, *Adhortatio ad artes discendas*, 14 : I,39 K.

<sup>106</sup> Seneca, *Epistolae* 95,9, slovenský preklad *Listy II*, prel. M. Okál, Martin 1947, 63.

<sup>107</sup> Plinius, *Naturalis Historia*, XXIX, V, 7-9.

Asklepios bol v homérovských eposoch ešte smrteľníkom, bol to tessalský kráľ, mal dvoch synov, spomínaného Podaleiria a Machaona, ktorí pôsobili pod Trójou ako lekári. Asklepios ako boh sa dostal na Olymp pomerne neskoro. Mytologickým otcom mu bol Apollon, ktorý mal tiež liečiteľské schopnosti a matkou Koronis, dcéra tessalského kráľa. Apollon dal malého Asklepia Kentaurovi Cheironovi, aby ho zasvätil do medicíny. Ten bol napokon taký úspešný, že dokonca vedel vrátiť mŕtveho do života, za čo bol potrestaný Diom, ktorý ho usmrtil bleskom. Aj v mytologickom živote mal dvoch synov, Machaona a Podaleiria a štyri dcéry, Hygieiu, ktorá sa s ním často zobrazovala, Panakeiu, Akeso a Iaso (Kerényi, 1996, 111-113; 1948). Kult Asklepia vznikol v 6.-5. st. pr. Kr., teda v dobe, keď sa začal vyvíjať aj „vedecká“ medicína a *cum grano salis* tvoril vlastne antickú alternatívnu medicínu. Rýchlo sa rozšíril na gréckych územiach a neskôr aj v Rímskej ríši. Táto rýchlosť a obľúbenosť sa vysvetľuje jeho sociálnou funkciou. Keď chorý nemal možnosť z rôznych dôvodov vyhľadať pomoc lekára, alebo keď ten odmietol sa ujať pacienta (buď považoval jeho chorobu za neliečiteľnú alebo výsledok liečby bol neistý), mohol sa chorý obrátiť na božského lekára, Asklepia. Ten poskytoval pomoc vo svojich svätyniach, asklepieiach, ktoré sa vo veľkom počte nachádzali po celom území obývanom Grékmi.

Podľa rímskeho architekta Vitruvia sa pri voľbe miesta pre chrámy, zvlášť pre asklepieia, vždy volili miesta zdravé a s vhodnými prameňmi. „Nemocní se totiž uzdraví rychleji, přepraví-li se z míst choroboplodných na místo zdravé a podá-li se jim voda ze zdravých zřídél.“<sup>108</sup> Aj keď to neplatí pre všetky známe asklepieia, predsa viaceré týmto požiadavkám vyhovel. Najväčšie svätyně predstavovali komplex budov, okrem samotného chrámu boha Asklepia sa tam nachádzali niekedy aj iné chrámy, budovy na liečenie, ubytovanie, oddych. Neboli to teda v dnešnom zmysle nemocnice, ale skôr kúpele v dnešnom zmysle slova. Schádzali sa tam pacienti z ďalekého okolia. To, čo sa v chráme odohrávalo, nemá žiadne známky mystérií. Pacient sa telesne a duševne očistil, obetoval malý darček pri oltári, mohol sa pohybovať po svätyni a obdivovať ju, večer uľahol v špeciálnej miestnosti zvanej *abaton* a v sne došlo k liečbe. Preto sa aj tento spôsob liečby nazýva inkubácia (lat. *incumbere* ľahnúť si). Iní grécki bohovia sa zjavovali ľuďom vtedy, keď to sami bohovia chceli, Asklepios sa zjavil na želanie pacienta. Spočiatku aj sám liečil, buď nejakými liekmi alebo chirurgickým zásahom, niekedy stačilo len, aby priložil ruku na choré miesto. V každom prípade ráno sa pacient zobudil a bol zdravý. Neskôr boh len dával radu pacientovi, ako sa má liečiť. Po liečbe chorý opäť obetoval, najobľúbenejší bol kohút,

---

<sup>108</sup> Vitruvius, *De architectura*, I 2,7, český preklad *Deset knih o architektuře*, přel. A. Otoupalík. Praha 1979, 39-40.

ale mohlo ísť aj o peniaze, votívne dary, reliéfy. V svätyniach nepôsobili lekári, ale kňazi, ktorí mali iste medicínske znalosti. Centrum kultu bol Epidauros, dnes známy skôr svojím divadlom, ktoré patrilo tiež do svätyne, opis svätyne podáva Pausanias.<sup>109</sup> Tu sa našli aj správy o zázračnom vyliečení, tzv. *iamata*, ktoré boli vystavené pri vchode do svätyne, aby si ich mohli návštevníci prečítať (dodnes tak môžu urobiť v múzeu v Epidaure).<sup>110</sup> Podobné správy sa našli v menšom počte v asklepieiu v Lebene na Kréte. Samozrejme že v oboch prípadoch referovali len o úspešných vyliečeniach. K najznámejším svätyniam ďalej patrí asklepieion na ostrove Kos, rodisku Hippokrata. Helenistický básnik Herondas napísal scénu, v ktorej dve návštevníčky obdivujú sochársku výzdobu tejto svätyne.<sup>111</sup> Prímorským asklepieiom s vodou podobnou Karlovým Varom bola svätyňa v Korinte. Dodnes možno v tamojšom múzeu vidieť najväčšiu zbierku votívnych častí tela, ktorá sa v asklepieiach zachovala. Mestský charakter mala svätyňa v Aténach, ktorá sa nachádzala na južnom svahu Akropoly. Najťažším problémom je vysvetliť tieto zázračné vyliečenia a existuje na to viacero názorov. Podľa niektorých výkladov to nebola práca boha, ale kňazov, iní tvrdia, že šlo o liečbu autosugesciou, alebo že rolu tam hrali omamné látky. L. Edelstein, autor základnej práce o asklepieiach, podal komplexný výklad, ktorý on nazval „historickým.“ Východiskom je predpoklad, že sa to naozaj stalo tak, ako o tom hovoria svedectvá. Historický výklad odpovedá na dve základné otázky: ako je možné, že chorí v asklepieiach mali také sny a ako sa dá vysvetliť úspešná liečba. Čo sa týka snov, spôsobiť ich mohli vplyv prostredia a očakávania pacientov. Liečba sa nedá vysvetliť jedným univerzálnym dôvodom, pri nervových poruchách mohlo ísť o okamžité vyliečenie šokom, inokedy mohla zasiahnuť liečivá sila prírody. Keď vyliečenie nevieme vysvetliť ani tak, šlo o zázrak, ale Edelstein tento zázrak relativizuje. Otehotnenie po návšteve svätyne možno vysvetliť racionálne, ďalej mohlo ísť o banálne ochorenie, ktoré vtedajšia medicína považovala za beznádejné, do úvahy musíme brať tiež skutočnosť, že pacient bol vďačný aj za malý pokrok alebo krátkotrvajúcu úľavu. To, čo zostalo nevysvetlené, musíme potom skutočne považovať za zázrak, aký sa však aj dnes môže prihodiť a ani dnešná medicína ho nevie vysvetliť (Edelstein, 1945, 142-180). Najnovšie sa rozlišujú dve fázy liečenia v asklepieiach, raná helenistická a neskoroantická (Schäfer, 2000, 265), pričom liečenie v tej neskoršej sa považuje za racionálne, resp. za dualizmus magicko-religiózných a empiricko-racionálnych terapeutických prvkov (Steger, 2004, 174).

<sup>109</sup> Pausanias, *Descriptio Graeciae*, II,27, český preklad *Cesta po Řecku I*, prel. H. Businská, Praha 1973, 180-182.

<sup>110</sup> Herzog, R.: *Wunderheilungen von Epidauros*. Leipzig 1931, ukážky v slovenskom preklade *Po cestách Asklépia*, prel. D. Škoviera, Bratislava 1994, 40-49.

<sup>111</sup> Herondas, *Mimiam*, i IV, český preklad *Mimiamby*, prel. R. Kuthan, Praha 1928, 33-37.

